

Het ontstaan van de dierentuinen, een nieuw fenomeen

Heidi Albrecht

Iedereen gaat wel ééns in zijn leven naar de dierentuin. Ondanks alle negatieve commentaren van dierenrechtenorganisaties, blijft de dierentuin een attractie voor klein en groot. In dit artikel trachten we een beeld te geven van de oorsprong van het fenomeen dierentuin en bekijken we in het bijzonder de "Maatschappij voor Natuurlijke Historie" van Gent, wat betreft de dierencollectie.

1. Inleiding

De mens heeft altijd een specifieke band gehad met de dierenwereld. Terwijl in het begin het dier zijn eigen leefwereld had ver weg van de mens, is daar na het ontstaan van de eerste menselijke nederzettingen verandering in gekomen.

Oorspronkelijk was er enkel de jacht om te voorzien in de behoefte aan vlees en huiden. Een andere band met het dier was de verering ervan, zoals bijvoorbeeld de holenbeer. Met de nederzettingen deden ook de veeteelt en de domesticatie hun intrede. Zo ontstond er een ander aspect in de mens-dier verhouding, namelijk de drang van de mens om de natuur te beheersen. Deze drang heeft de hele geschiedenis overleefd, denken we maar aan de dierentemmers in het circus. Maar ook de bewondering voor het onbekende is blijven bestaan, evenals de vrees voor de exotische carnivoren, vooral bv. de grote katachtigen.

Wellicht spelen deze twee factoren een belangrijke rol in het ontstaan van dierenverzamelingen. Het eerste dierenpark treffen we aan in de Sumerische stad Ur rond 2300 voor Christus, en vanaf dan zijn er in Azië en het Nabije Oosten steeds meer heersers die elkaar exotische dieren schenken of ze met elkaar ruilen voor hun dierenparken. ⁽¹⁾ Een andere factor in het ontstaan van dierentuinen is ongetwijfeld de evolutie van de wetenschap. In de 3de eeuw voor Christus verscheen 'Geschiedenis der dieren' van de hand van Aristoteles (384-322 v. Chr.), een werk dat beschouwd wordt als de basis van de zoölogie en waarvoor Aristoteles zijn eigen privé-dierenverzameling had aangelegd. ⁽²⁾

De zoo's in die tijd waren echter niet wat wij nu kennen onder die naam. Ze werden onder andere gebruikt voor de pracht en de praal, om de edelen de gelegenheid tot jacht te verschaffen, om de mensen te vermaken met dierengevechten en bv. in Rome als plaats waar wilde dieren konden worden gehouden tot ze in de amfitheaters op de gladiatoren werden losgelaten. ⁽³⁾

(1) Page J.; *Zoo, the modern ark.* Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990. p. 13.

(2) Baetens R., *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo.* Tiel, Lannoo, 1993.

Page J.; *Zoo, the modern ark.* Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990.

(3) Page J.; *Zoo, the modern ark.* Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990.

Al zeer vroeg echter wist de mens dat hij de dieren die nodig waren voor voedsel of vermaak moest beschermen. In de Middeleeuwen waren er parken waar allerlei jachtdieren konden verblijven en reeds in de 13de eeuw waren er al statuten, verordeningen en jachtwetten die door het invoeren van jachtseizoenen, het broedseizoen van de dieren veilig moesten stellen. (4) De middeleeuwse graven van Vlaanderen hadden reeds een diergaerde, waaronder zich een leeuw bevond. Deze collectie was eerst gevestigd in het Gravensteen en werd later overgebracht naar het Prinsenhof. Het leeuwenhof verdween in 1640, nadat de laatste leeuw gestorven was. (5)

Ten tijde van de kolonisatie was het voor de Europese vorstenhuizen zeer gemakkelijk om een privé-dierenverzameling aan te leggen. De dieren konden door de ontdekkingsreizigers gewoon worden meegebracht. Deze verzamelingen waren echter niet toegankelijk voor het publiek, dit in tegenstelling tot die van Akbar, de Grootmogol van India in die tijd, die bij zijn dood in 1605 vele parken naliet waarin de dieren in stevige kooien zaten en waar dierengevechten verboden waren; ook had hij 'dierenartsen' in dienst. (6)

2. Het ontstaan van dierentuinen

Evolutie in de wetenschappen en de vele ontdekkingsreizen hadden een duidelijke invloed op de aandacht voor flora en fauna. Mede door de uitvinding van de microscoop kwam het wetenschappelijk onderzoek in een stroomversnelling, die duidelijk werd in de 18de eeuw.

Dierentuinen werden opgericht met als belangrijkste doelstellingen het propageren van de natuurgeschiedenis en het bestuderen van de dieren. Het verfraaien van de steden was een belangrijk aandachtspunt. Ook op sociaal vlak veranderde er veel. De steeds grotere rol die de burgerij speelde binnen de politieke en sociale wereld leidde ertoe dat ze zich meer ging profileren in andere bezigheden. De burgerij had een belangrijke functie binnen verschillende verenigingen en maatschappijen. De ondernemingszin van de burgerij zou eveneens bijdragen tot de groei van allerlei culturele organisaties, waaronder planten- en dierentuinen, die ze zagen als een mogelijkheid om hun netwerken verder uit te bouwen.

2.1 Evolutie binnen Europa

De 18de eeuw bracht in Europa een omwenteling teweeg in de zoölogie. De exacte wetenschap kwam meer en meer op de voorgrond; vele auteurs verdiepten zich in de natuur: Buffon onderzocht de onderlinge samenhang in de natuur, terwijl Linnaeus in zijn twee werken "Species plantarum" (1753) en "Systema naturae" (1758) plant en dier systematisch indeelde door middel van een binaire naamgeving die nog steeds geldt als basis voor de huidige biologische naamgeving. Ook de voorlopers van Darwin met hun ideeën over evolutie en mutatie laten van zich horen. (7)

(4) Thomas K.; *Het verlangen naar de natuur, de veranderende houding tegenover planten en dieren*, 1500-1800. Amsterdam, Agon, 1990. (vertaling uit het Engels).

(5) De eerste diergaerde in België, Het Gentsch Leeuwenhof. In: *Onze zoo*, s.l., jg.2, 1936, n. 7, pp. 127-129.

(6) Page J.; *Zoo, the modern ark*. Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990.

(7) Baetens R.; *Zoo, the modern ark*. Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990. p. 13.
Zuckerman S., *Great zoos of the world, their origins and significance*. Londen, Weidenfeld&Nicolson, 1980.

Dit bracht mee dat in Frankrijk en Engeland een ander aspect van de dierenverzamelingen ontstond: het wetenschappelijk onderdeel. De dieren van de menagerie van Versailles (gesticht in 1665) samen met deze van rondtrekkende circussen werden bij de omverwerping van de monarchie overgebracht naar de "Jardin des Plantes" te Parijs (1794). Hierdoor werd een dubbel doel verwezenlijkt: enerzijds kreeg het Franse volk een prachtige tuin annex dierversameling en anderzijds hadden de wetenschappers van het "Musée d'Histoire Naturelle", gelegen op dezelfde site als de tuin, nu ook de beschikking over een verzameling levende dieren, die ze bij hun dood ook onmiddellijk konden onderzoeken en gebruiken voor vergelijkende anatomische studies. ⁽⁸⁾

In Londen werd in 1826 de "Zoological Society" opgericht (de eerste in haar soort) en wanneer in 1829 het "Royal Charter" werd toegekend, had ze als doelstelling onder andere "the advancement of zoology and animal physiology", m.a.w. een duidelijk wetenschappelijke onderbouw. De koninklijke dierenverzameling bleef evenwel behouden in de Tower tot 1834, wanneer ze werd overgebracht naar Regent's Park, waar ook de "Zoological Society" gevestigd was. ⁽⁹⁾

Als we de 'moderne zoo' omschrijven als een dierenverzameling die gebruikt wordt om de exotische dieren dichterbij de Europese bevolking te brengen en om ze wetenschappelijk beter te kunnen bestuderen, kunnen we stellen dat in Parijs aan deze voorwaarden voor het eerst voldaan zijn. Er was ook de grote publieke belangstelling voor dit nieuwe fenomeen, wat ook door de maatschappijen uitgebuit kon worden, want de fondsen waarover men beschikte waren te klein om zowel het wetenschappelijk onderzoek als de verzorging van de dieren te kunnen betalen. ⁽¹⁰⁾ Om nieuwe gelden te kunnen innen, moesten er natuurlijk wel een aantal voorwaarden vervuld zijn. Een zoo moest beschikken over dieren die het bekijken waard waren: rare dieren als een giraf, grote dieren als beren en olifanten, monsterachtige dieren als de neushoorn, enz.; maar door dit soort dieren aan te trekken moest men natuurlijk ook de veiligheid voor de toeschouwers en de verzorgers optimaliseren: de beren werden in putten gehouden (de berenkuil) en voor de andere dieren werden stevige kooien gebouwd. ⁽¹¹⁾ Een belangrijk financieel nadeel was dat deze dieren uit tropische streken kwamen en dan hier in een gematigde klimaatzone werden gehuisvest, waardoor men genoodzaakt was om gebouwen te voorzien die verwarmd konden worden: elke zoo had dus een gebouw voor vogels en een voor zoogdieren, zelden met een buitenloop. Het was ca. 1910 dat Carl Hagenbeck een nieuw soort dierentuin ontwierp, te vergelijken met wat we nu gewoon zijn: zijn privé-zoo te Stellingen (Duitsland) had in plaats van kooien open stukken grond met boomstammen en rotspartijen waarin de dieren vrij konden bewegen, voor het publiek afgesloten door meer natuurlijke barrières dan de stalen afsluitingen die tot dusver gebruikt werden. ⁽¹²⁾

(8) Baratay E. & Hardouin-Fugier E., *Zoos: histoire des jardins zoologiques en occidente (XVIme-XXme siècle)*. Paris, La Découverte, 1998.

(9) Zuckerman S.; *Great zoos of the world, their origins and significance*. Londen, Weidenfeld&Nicolson, 1980.

Thomas K.; *Het verlangen naar de natuur, de veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800*. Amsterdam, Agon, 1990. (vertaling uit het Engels).

(10) Page J.; *Zoo, the modern ark*. Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990.

(11) *Ibidem*

(12) Rothfels N., *Savages and Beasts: The Birth of the Modern Zoo*. Baltimore, J. Hopkins University Press, 2002.

2.2 Het sociale klimaat ten tijde van de opkomst van de dierentuinen

Het opkomen van de moderne zoo's in Europa is te situeren in de periode van de industrialisatie, de verstedelijking en de groeiende vrije tijd. Het houdt ook verband met de roep van de burgerij naar meer groen in de steden. R. Baetens stelt evenwel dat de industrie in onze streken zich later manifesteerde, namelijk na het verwezenlijken van meer stadsgroen, een feit dat volgens hem zeker opgaat voor Amsterdam, Antwerpen en Brussel. ⁽¹³⁾

Verder speelt voornamelijk de mentaliteit van de burgerij een belangrijke rol: de meeste zoo's werden gesticht door prominente burgers die vonden dat ook hun stad zijn eigen dierentuin moest hebben, maar toch zijn er altijd mensen bij betrokken die vanuit hun beroep of hobby met dieren in aanraking kwamen. De zoo van Rotterdam werd zelfs gesticht door twee spoorwegarbeiders die als hobby wilde dieren hielden. ⁽¹⁴⁾

De vonk die aanleiding heeft gegeven tot de stichting van een dierentuin in Gent, is niet te achterhalen. Maar in een periode waarin de bourgeoisie samenkwam in koffiehuisen en salons, om daar met gastsprekers te praten en te discussiëren over de nieuwste ontwikkelingen, is het niet onwaarschijnlijk dat de aandacht van de burgerij werd opgewekt door een gastspreker, die het had over exotische dieren en de ontwikkelingen errond.

Een andere stimulans die de nodige gevolgen gehad zou kunnen hebben op het ontstaan van de Gentse dierentuin, is het feit dat Gent al bekend was als de tweede universiteitsstad (naast Leuven) en dat men het gerechtvaardigd vond om in deze universiteitsstad een dierentuin te openen. ⁽¹⁵⁾ Door de ontwikkelingen in de wetenschap en de opkomst van de literaire salons en koffiehuisen werd de burgerij aangetrokken tot intellectuele lezingen, wat zou uitstralen in de vrijzinnige gedachtengang van de liberale burgerij. Dit engagement werd niet enkel gezien als een ontspanningsmogelijkheid, maar bood ook de gelegenheid om buiten het beroep om contacten te leggen. De opname in de informele circuits van verenigingen en maatschappijen kon in handels- en financiële milieus van nut zijn voor zakelijke contacten. ⁽¹⁶⁾ In de statuten van de Gentse maatschappij vinden we als één van de doelstellingen: Art. 2 "Elle a pour but principal de propager le goût et les connaissances d'histoire naturelle, d'en faciliter l'étude, et d'augmenter, en même temps, les agréments de la ville". Hier wordt nogmaals duidelijk dat de maatschappij zowel geïnteresseerd was in het wetenschappelijk aspect van de dierkunde, als in het verfraaien van de stad, door middel van het bezorgen van een aangename wandelgelegenheid, zoals blijkt uit art. 3 van de statuten: "Son local sera disposé de manière à offrir une promenade pittoresque. Lorsque ses ressources le lui permettront, elle y fera construire un jardin d'hiver". ⁽¹⁷⁾ Ook in het werk van Thijs Caspers over de geschiedenis van de natuurbescherming, wordt ervan uitgegaan dat interesse en bezorgdheid om de

(13) Thomas K.; *Het verlangen naar de natuur...*, Amsterdam, Agon, 1990.

Page J.; *Zoo, the modern ark*, Toronto, Key Porter Books Ltd., 1990.

Baetens R.; *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo*, Tielt, Lannoo, 1993.

(14) Zuckerman S.; *Great zoos of the world, their origins and significance*, Londen, Weidenfeld & Nicolson, 1980.

Baetens R.; *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo*, Tielt, Lannoo, 1993.

(15) Universiteit Centrale Bibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, IJ4(2), brief van 30 sept 1850

(16) De Vries B.; *Electoraat en elite, sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam, 1850-1895*, Amsterdam, De Bataafse Leeuw, 1986.

(17) Statuts et règlement de la société Royale d'Histoire naturelle. Jardin zoologique de Gand, Gent, G ; De Busschere, 1851.

Arbeiders en toezichters van de Gentse dierentuin. (VG 84 - 171, Beeldarchief Het Huis van Alijn).

natuur, flora en fauna, gegroeid zijn uit esthetische en recreatieve belangstelling door de (hogere) burgerij. ⁽¹⁸⁾

Het stichtingscomité van de Gentse Maatschappij voor Natuurlijke Historie, bestond uit een aantal belangrijke personen uit de Gentse burgerij:

Jean Baptiste D'hane-De Potter, senator

Alphonse Borluut, grondbezitter

Serafin De Smet de Lange, administratief ontvanger

Joseph Verbaere, advocaat aan het hof van beroep

Adolphe Burggraeve, professor aan de universiteit

Adolphe Pauli, professor aan de Academie voor Schone Kunsten

Jean Blancquaert Mertens, grondbezitter in Gent

Emile de Crombrugge de Picquendaele, grondbezitter in Vladsloo

Pierre Joseph Kerfyser, architect

Pierre Bernard Dobbelaere Hulin, handelaar en gemeenteraadslid

Ferdinand Vanbeerleere-Casier, rentenier

Edouard Jacquemyns, fabrikant en gemeenteraadslid

Alphonse Antheunis-Vandenberghhe, ontvanger van de gemeentelijke belastingen

Louis Joseph Auguste Leurs, majoor van de artillerie

Alphonse Vanaeken, dokter

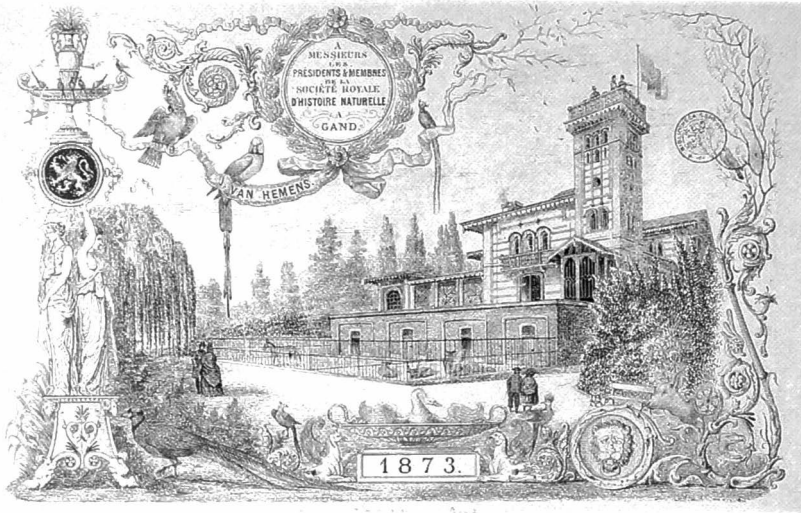
Louis Roelandt, architect

L. Tydgadt, advocaat en secretaris van de maatschappij ⁽¹⁹⁾

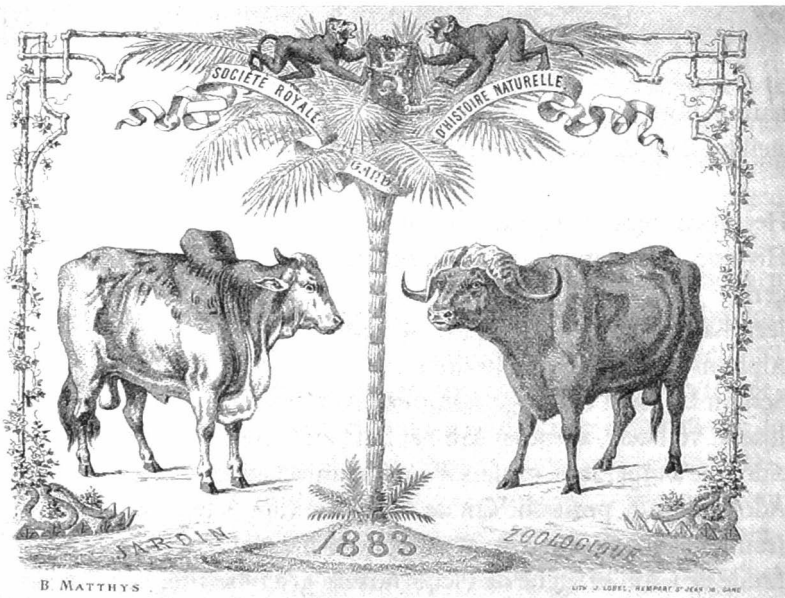
Het culturele leven en de levenswijze van de burgerij waren gebaseerd op uiterlijk vertoon en culturele belangstelling. Het ontstaan van de verscheidene verenigingen en maatschappijen waren hier een bewijs van.

(18) Caspers Thijs, *De geschiedenis van de natuurbescherming in Vlaanderen 1910-1940: een tijdperk vol onbegrip en onvermogen*, Gent, 1991.

(19) U.C.B., *Fonds Vliegende Bladen*, 119(7), notariële akte.

Twee geporcelinde kaarten over de Gentse dierentuin.
(Beeldarchief Het Huis van Alijn)

Het kwam dan ook voor dat personen door hun ruim interesseveld lid waren van meerdere verenigingen waren.

We kunnen wel zeggen dat de mentaliteit van de 19de-eeuwse burgerij gebaseerd was op 'zien en gezien worden'. Het was een klasse die genoot van het leven en volop deelnam aan de activiteiten die belangrijk waren voor het behoud van haar sociale status. Dit bleek ook uit het feit dat in de beginjaren enkel de leden werden toegelaten en toen later ook de middenklasse werd toegelaten, kon dat enkel op speciale uren en dagen zodat de leden niet in hun privacy werden gestoord. ⁽²⁰⁾

(20) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, 1J7(5), bestuursvergaderingen, 18 juli 1852, 9 juli 1853, 7 juli 1854.

3. De dierencollectie

3.1 De samenstelling van de collectie

Om het project van een dierentuin op gang te brengen, werd er van de organisatoren verwacht dat ze speciale dieren en vogels aan het publiek toonden. Dit was ook het geval voor de "Maatschappij van Natuurlijke Historie" van Gent.

Gezien het tijds kader waren bijna alle dieren in de collectie opmerkelijk en vreemd. Het was dan ook de bedoeling, in het midden van de 19de eeuw, om een aparte collectie aan de bezoekers te tonen. Om deze exotische dieren aan te kopen, moest er een speciaal budget vrijgemaakt worden.

De verzameling werd samengesteld met de bedoeling dat de aanwezige dieren weinig verzorging nodig hadden. Ze bestond uit een aantal graseters waaronder herten, reebokken, lama's, kangoeroes, zeldzame geiten en schapen en een aantal gemakkelijk te verzorgen vogels, voornamelijk sierhoenders (fazanten-eenden-kippen-duiven-...) ⁽²¹⁾

De organisatie moest ook rekening houden met de huisvesting van de dieren, die werd bemoeilijkt door de kortstondige uitbreiding van de collectie. ⁽²²⁾ Vele stallingen moesten nog gebouwd worden of waren in aanbouw, waardoor de dieren na een lange reis nog moesten wachten op hun hok.

Samenstelling van de collectie

Zoogdieren

<i>Vleeseters carnivoren</i>	<i>Planteneters herbivoren</i>	<i>Alleseters omnivoren</i>
tijger	damhert	bruine beer
jakhals	hert	baviaan
hyena	reebok	agouti
luipaard	lama	maki (lemuren)
ijsbeer	kangoeroe	
vos	uitheemse schapen	
	uitheemse geiten	
	gazelle	
	eekhoorn	
	pony	
	axishert	
	rendier	
	nilgau	
	buffel	
	zeboe	
	zebra	
	dromedaris	

(21) *Gazette van Gent*, 14 april 1851.

(22) *Gazette van Gent*, 11 september 1851.

Vogels

<i>Roofvogels carnivoren</i>	<i>Planteneters herbivoren</i>	<i>Alleseters omnivoren</i>
wouw	soorten fazanten	soorten pauwen
koningsgier	soorten papegaaien	nandoe
arend	soorten parkieten	struisvogel
koningswouw	soorten duiven	
oehoe	soorten zwanen	
reiger	soorten eenden	
pelikaan	soorten kippen	
ooievaar		
zeearend		
condor		
jufferkraan		

Het dierenbestand van de Gentse dierentuin onderging een evolutie, wat de exotische dieren en vogels betreft. Vooral de siervogels wekten de belangstelling van het publiek, duidelijk merkbaar in de verkoop van deze dieren.

Exotische dieren en vogels kunnen vanuit 2 verschillende manieren benaderd worden:

- Het oogpunt van de Gentse burgerij in de 19de eeuw

De dierentuin was een nieuw gegeven in de samenleving. De dieren die toen bekend waren bij het publiek beperkten zich tot inheemse dieren, veelal huisdieren. Het is dan ook logisch dat de dieren die min of meer 'anders' waren, een bijzondere belangstelling genoten. De meeste aandacht ging naar de wilde dieren, voornamelijk de roofdieren, die altijd een speciale aantrekkingskracht hebben uitgeoefend op de mens.

- De betekenis van exotische dieren voor mensen van de 21ste eeuw

De exotische dieren zoals wij die zien, zijn hoofdzakelijk roofdieren en bedreigde diersoorten. In de loop van de jaren is onze kennis in verband met dieren dermate uitgebreid dat we nog maar weinig dieren indrukwekkend vinden. Het is niet zo dat deze dieren ondergewaardeerd worden, maar het 'nieuwe' is verdwenen. Er is wel nieuwe belangstelling gekomen voor de oude inheemse rassen van pluimvee en kleinvee. Denk maar aan het in stand houden van rassen zoals de Mechelse koekoek, het Brakels hoender, het Vlaamse paard, enz.

De samenstelling van de verzameling werd flink uitgebreid met verschillende soorten antilopen, herten en schapen; ook de exotische dieren kre-

gen een plaatsje in de dierentuin. Onder deze dieren bevonden zich verscheidene leeuwen, een poema en de trots van de Gentse dierentuin: een olifant genaamd 'Betsy'.⁽²³⁾ Het vogelrijk van de dierentuin werd aangevuld, om de voortplantingsmogelijkheden te vergroten.

De vele geboorten waren een ware triomf voor de maatschappij, aangezien het klimaat en de verzorging niet voldoende waren aangepast om zich te specialiseren in de voortplanting van sommige dieren.⁽²⁴⁾ Door de gunstige voortplantingsresultaten en de aanvulling van de verzameling bleef de nadruk in de Gentse dierentuin liggen op de uitgebreide verzameling siervogels en -hoenders en graseters, in het bijzonder de barbariëschapen.⁽²⁵⁾

3.2 Op peil houden van de collectie

De grootste bedrijvigheid van de dierentuin bestond uit het verzorgen van de samenstelling van de collectie. Men deed een beroep op uitwisseling met andere dierentuinen, aan- en verkopen bij dierenhandelaars en particulieren, maar ook giften van aandeelhouders en/of prominenten.⁽²⁶⁾ De handel tussen de vele verscheidene dierentuinen in Europa was intens. Dit was niet ongewoon wat de 'exotische' dieren betreft: de dierentuinen zijn tenslotte in die soort gespecialiseerd.

België bezat in de periode 1851-1880 een viertal dierentuinen: Antwerpen (1843) - Brussel (1851) - Gent (1851) en Luik (1861) (Jardin d'acclimatation de Liège). De maatschappij profiteerde natuurlijk van de gelegenheid om bij de sluiting van de dierentuin van Brussel (1879) enkele exotische dieren aan te kopen tegen een gunstige prijs. De transacties met de maatschappij van Antwerpen kunnen beschouwd worden als de meest indrukwekkende tussen de Belgische natuurhistorische maatschappijen. Vanaf de jaren 1870 vinden we regelmatig transacties terug. De meeste ervan betreffen sierhoenders en siervogels, o.a. pauwen, exotische vogels, verscheidene soorten fazanten, eenden en duiven.

Vanaf 1888 veranderde het soort dieren, die nu meer specifiek waren voor een dierentuin. Een belangrijke aankoop voor Gent was de Indische olifant, die als het ware als mascotte van de Gentse maatschappij werd beschouwd.

Naast de transacties tussen de Belgische dierentuinen, had de Gentse maatschappij ook connecties met buitenlandse dierentuinen waaronder Londen (GB); Parijs en Rijsel (FR); Den Haag, Rotterdam en Amsterdam (NL) en Aken, Hamburg en Dusseldorf (D). De aankopen vanuit Hamburg worden in de bronnen teruggevonden onder de naam van dhr. C. Hagenbeck, een niet onbekend figuur in de wereld van de dierentuinen. We weten dat hij eveneens in contact stond met de dierentuin van Antwerpen.⁽²⁷⁾ De dierentuin van Londen werd beschouwd als een

(23) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux (1851-1853).

Gazette van Gent, 11 oktober 1855.

(24) *Gazette van Gent*, 15 oktober 1855.

(25) Peel C.V.A., *The zoological gardens of Europe*, Londen, 1903.

(26) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), notulen van vergaderingen: 21 november 1857.

waardevolle diertuin, die er niet voor terugschrok grote bedragen uit te geven om de collectie te vervolledigen. ⁽²⁸⁾ Via de contactpersoon dhr. Mitchell, directeur van de zoo van Londen in de jaren 1850, zijn er transacties bekend, voornamelijk door middel van het ruilen van dieren. Bij een verschil in waarde tussen de twee dieren, werd het verschil in geld bijgepast. ⁽²⁹⁾

We kunnen concluderen dat de transacties tussen de Europese diertuinen en Gent voornamelijk tot doel hadden de zwaartepunten van de collectie te versterken en de voortplantingsmogelijkheden te vergroten door koppels aan te kopen of dieren waarvan men reeds één of meerdere exemplaren bezat.

De persoon die instond voor de aan- en verkoop van de dieren, de directeur/bestuurder, deed vooral een beroep op dierenhandelaars en ook op particulieren, die een eigen verzameling bezaten. Voor de Gentse maatschappij waren vooral de particulieren belangrijk omdat de Gentse diertuin een uitgebreide sierhoendercollectie bezat en ook de particulieren zich hadden toegelegd op specifieke soorten van sierhoenders. De dierenhandelaars stonden in voor de verkoop van meer exotische dieren en vogels. Apen werden er ook verkocht door particulieren. Maar wanneer we nagaan waar deze particulieren woonden, kunnen we veronderstellen dat ze op één of andere manier in verband stonden met de scheepvaart en zo in staat waren exotische dieren te verhandelen. Een ander opmerkelijk verschijnsel is dat er naar het einde van de jaren 1890 veel eieren werden opgekocht door de maatschappij; aangezien de maatschappij een broedmachine in haar bezit had, kon men zelf de eieren uitbroeden, zoals ook werd gedaan in de Antwerpse diertuin. ⁽³⁰⁾

Naast de personen die we beschouwen als particulieren en die van hun hobby ook een bron van inkomsten maakten, hebben we ook te maken met dierenhandelaars, de meeste afkomstig uit Engeland. De voornaamste dierenhandelaar was zeker dhr. Charles Jamrach uit Londen. We vinden zijn naam terug vanaf 1873 tot het einde van het bestaan van de maatschappij. Door een van zijn rekeningen kunnen we met zekerheid zeggen dat hij een dierenhandelaar was, gespecialiseerd “dealer in foreign birds, waterfowls, animals, birdskins, shells, & c.”; hij bezat eveneens een museum en een ‘menagerie’ te Londen. ⁽³¹⁾ De verkopen gaan van parkieten en papegaaien tot arenden en van agouti’s tot kangoeroes, apen en antilopen en axisherten. ⁽³²⁾ Dhr. William Cross resideerde in Liverpool, de havenstad bij uitstek en dus de ideale uitgangspunt om het beroep van dierenhandelaar uit te oefenen. Hij heeft de diertuin in de jaren 1890 twee Indische buffels en twee jonge beren aan de hand gedaan. ⁽³³⁾ De laatste manier waarop de maatschappij aan dieren kwam, was door schenkingen. Deze schenkingen vonden we hoofdzakelijk terug tijdens de

(27) Baetens R., *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo*, Tielt, 1993.

(28) *Gazette van Gent*, 5 nov. 1852.

(29) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), 12 april 1856.

(30) Baetens R., *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo*, Tielt, 1993.

(31) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ9(7), rekening jan. 1879.

(32) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ9(7), registre d’animaux (1873-1883). U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d’animaux (1888-1903).

(33) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d’animaux, 1 feb. 1891 - 8 maart 1894.

beginjaren, van 1851 tot 1855. De aandeelhouders, ondernemers en diplomaten wensten hun steentje bij te dragen om de maatschappij een aantrekkelijker uitzicht te geven. Het is duidelijk dat deze schenkingen van groot belang waren voor de dierentuin, niet enkel voor de soorten dieren die men schonk, maar ook voor het extra vergroten van de reputatie van de maatschappij.

De diplomatieke connecties die men had in Chili, Kaïro, St. Louis en Terneuzen, wierpen vruchten af. Naast de consuls, die rechtstreeks exotische dieren konden verkrijgen, waren er ook de uitreders en overzeese handelaars, die hun naam op een 'plakkaat' konden zien staan bij de door hen geschonken dieren. De heer Versluys, een grondeigenaar in Java, beloofde aan het bestuur van de maatschappij een zwarte panter mee te brengen uit Java. ⁽³⁴⁾ De reder August De Cock schonk een Braziliaans muskuszwin en beloofde een olifant. Er werden op het schip van dhr. De Cock, de 'Theodore', drie olifanten ingescheept te Calcutta, maar ze stierven gedurende de reis naar Europa. ⁽³⁵⁾ De maatschappij kwam later toch in het bezit van een olifant, dankzij de heren Verhaeghe en De Nayer. Deze olifant werd in augustus 1855 ingescheept in Akyab op het schip 'Stad Antwerpen'. Ondanks de zware reis mocht de maatschappij de olifant in ontvangst nemen op 11 oktober 1855. ⁽³⁶⁾ De olifant 'Betsy' overleed in 1887 en dit was een zwaar verlies voor de maatschappij. ⁽³⁷⁾ Na de dood van het dier werd het vlees verkocht en het skelet ging naar de Gentse universiteit voor wetenschappelijk onderzoek.

Naast deze schenkers, die via hun beroep waren verbonden met de overzeese gebieden en dus gemakkelijk exotische dieren konden krijgen, waren ook plaatselijke kooplui bereid om aan de maatschappij schenkingen te doen, evenals aandeelhouders en leden. Zo werd door dhr. de Schietere-de Caprijke, een grondeigenaar uit Gent, een Nubische leeuw geschonken; dhr. Th. Bureau, lid van de bestuursraad, schonk een luipaard; dhr. Duclos, een Gents koopman, gaf twee rode patrijzen en dhr. De Jaegher, provinciegouverneur, gaf twee kraanvogels. ⁽³⁸⁾

In de periode 1852-1854 werd er ook melding gemaakt van de directeur van de zoo van Londen, dhr. Mitchell, die eveneens dieren schonk aan de Gentse maatschappij, o.a. een mannelijke hyena, een Barnardparkiet en enkele resusapen. ⁽³⁹⁾

Hoewel de Maatschappij van Natuurlijke Historie geen commerciële organisatie hoorde te zijn, evolueerde ze wel naar een commercieel gerichte instelling. Het streefdoel van een dergelijke maatschappij was en is nog steeds het bereiken van een uitgebreide collectie, met een zo groot mogelijke verscheidenheid. Maar door de bereikte voortplantingsresulta-

(34) *Gazette van Gent*, 15 okt. 1852.

(35) *Gazette van Gent*, 27 april 1855.

(36) *Gazette van Gent*, 11 okt. 1855.

(37) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ8(6), bestuursraadverslag, 20 dec. 1887.

(38) *Gazette van Gent*, 5 nov. 1852.

U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux (1851-1856).

(39) U.C.B., Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux (1852-1854).

ten en het gevaar voor inteelt, werd men genoodzaakt om dieren en vogels te verkopen. We kunnen wel concluderen dat de verkoop verder gaat dan enkel een ruilproces met andere belangstellenden, om tot een meer volmaakte collectie te komen.

Normalerwijze zouden we kunnen zeggen dat de handel tussen dieren- en vogeltuinen onderling voornamelijk afgestemd was op ruilhandel met vereffening van het verschil, maar dat bleek niet het geval te zijn. De handel met de maatschappij van Antwerpen was intens over de hele lijn. Eerst werd er meer aangekocht vanuit Antwerpen, later was er overwicht bij de verkoop, hoofdzakelijk sierhoenders, zoals allerlei soorten fazanten (goudfazanten - zilverfazanten - swinhoëfazanten - bosfazanten - Lady Amherstfazanten), soorten eenden (carolina-eenden); soorten kippen, pauwen, zwanen en graseters, onder andere damherten, antilopen, een jonge moeflon, een jonge jak, een wapiti, een alpaca, zwijnherten, kangoeroes, buffels en lama's. ⁽⁴⁰⁾ Het blijkt dat het overwicht van de sierhoenders gehandhaafd bleef. De transacties werden ook met toen bekende buitenlandse dieren- en vogeltuinen onderhouden, maar die waren niet zo noemenswaardig. De belangrijkheid van de Gentse diertuin inzake siervogels en graseters bleef een belangrijk gegeven. Men kende blijkbaar succesvolle resultaten met de voortplanting van deze diersoorten.

De dieren verkocht aan particulieren verschilden van de dieren die werden verkocht aan dierenhandelaars. Soorten waarvoor particulieren interesse toonden, vallen onder de categorie van de erfdieren, dit wil zeggen verschillende soorten kippen, eenden, fazanten, ganzen, zwanen, pauwen en konijnen. Maar ook exotische vogels werden aan particulieren verhandeld o.a. parkieten en zangvogels.

Ook het aandeel verkochte cavia's en konijnen mag niet onderschat worden. Zo ook werden met een zekere regelmaat vanaf 1890 cavia's door de universiteit aangekocht. De aankopen van cavia's door de universiteit varieerde tussen de 40 en 60. ⁽⁴¹⁾ Deze diertjes werden waarschijnlijk gebruikt als proefdieren in de laboratoria.

Wat gebeurde er dan met de grotere dieren die de maatschappij niet kon verkopen aan andere dieren- en vogeltuinen? Hiervoor kwam de interesse vooral uit het buitenland, met als belangrijkste vertegenwoordiger dhr. Jamrach uit Londen. Hem vinden we doorlopend terug in de bronnen. Zijn aandacht ging vooral uit naar de grotere graseters, zoals moeflons, lama's, alle soorten herten (zwijnherten, damherten, wapitiherten), antilopen en jaks. Naast deze graseters zijn er ook aankopen van fazanten en parkieten. ⁽⁴²⁾ Deze aankopen verschilden sterk van de dieren die hij verkocht aan de maatschappij, die hoofdzakelijk exotische vogels en roofvogels betroffen.

(40) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux, 1888-1903

(41) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux, 1889-1890-1891-1892-1893-1894-1899-1900-1901-1902-1903

(42) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ9(7), registre d'animaux, 1874-1875-1878; IJ5(3), registre d'animaux, 1890-1891-1892-1893-1894-1895-1896-1897-1898-1899-1900-1901-1903

3.3 Wat gebeurde er met de overleden dieren?

Het gebeurde en het gebeurt nog steeds, dat er dieren sterven in een dieren tuin. De dieren overleden ten gevolge van een ziekte, klimaatsaanpassingsproblemen of van ouderdom. Ten gevolge van ziekte zijn er gevallen vermeld van een geperforeerde lever bij een moeflon en een longontsteking bij een Durhamkoe. ⁽⁴³⁾ Sterfte ten gevolge van problemen bij klimaatsaanpassing kwam hoogstwaarschijnlijk geregeld voor, aangezien men niet de nodige voorzorgen kon nemen bij de verzorging van exotische dieren: een krokodil, die aan de maatschappij werd geschonken door twee heren uit New Orleans, at niet gedurende 5 maanden en stierf tenslotte van uitputting. ⁽⁴⁴⁾ Natuurlijke dood, ten gevolge van ouderdom, trachtte men te verhinderen door de oudere dieren te verkopen en door jonge dieren te vervangen.

Maar wat vangt men aan met de dode dieren en vogels? Toch waren er genoeg geïnteresseerden die deze dieren in hun bezit wensten te hebben. De particulieren die deze dode dieren kochten, lieten ze opzetten en pronkten ermee in hun woning. Van sommige dieren werden enkel de huid met de koperaan behouden, door een leerlooier bewerkt en door de eigenaar gebruikt als tapijt of decoratief element. Dhr. Steels bv. had belangstelling voor enkele dode dieren en kocht een dromedaris en een zeboe en merkwaardig genoeg eveneens het vlees van de olifant Betsy. ⁽⁴⁵⁾ Huiden, horens en koppen zijn de meest voorkomende aankopen door particulieren; ze werden gebruikt als pronkstukken in de woningen.

Het is opvallend dat de maatschappij pas na 1876 met een zekere regelmaat dode dieren verkocht. Voorheen werd er geen melding gemaakt van een dergelijke verkoop. Eveneens werden vele dode dieren afgestaan aan de Gentse Universiteit, voor anatomisch onderzoek of ter uitbreiding van de diersoortencollectie. Deze ter beschikkingstelling van dode dieren voor wetenschappelijk onderzoek verliep meestal rechtstreeks; maar toch zijn er vermeldingen van personen die kadavers bij de maatschappij kochten en die later doorverkochten aan de universiteit. Zo vonden we terug dat ene dhr. De Mey de olifant van de maatschappij had gekocht, die in de winter van 1887-1888 zou gestorven zijn. Deze heer verkocht het dier dan aan de universiteit. ⁽⁴⁶⁾

De diersoortencollectie verkregen van de "Maatschappij voor Natuurlijke Historie te Gent" was omvangrijker. Maar ook hier komen er dieren, behorende tot de maatschappij, in de universiteit terecht door een tussenpersoon. In dit geval was dat dhr. Docker(s). Hij voorzag de universiteit van een maki, een zeearend en een meerkat; de twee laatste door hem bewerkt en opgezet. De dieren die rechtstreeks van de dieren tuin naar de universiteit werden gebracht, waren vooral exotische zoogdieren, vogels en enkele reptielen. ⁽⁴⁷⁾

(43) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), bestuursraadverslagen, 31 juli 1857 - 19 okt. 1861

(44) Gazette van Gent, 17 sept. 1852-19 jan. 1853-4 maart 1853

(45) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ5(3), registre d'animaux, 3 jan. 1888

(46) Museum voor Dierkunde, Anatomische Collectie, register 1, deel 2

De bestuursraad stelde voor om een museum te openen, naar het voorbeeld van het museum in de Amsterdamse en Antwerpse dierentuinen. Men was zelfs van plan om de zoölogische collectie van de universiteit over te brengen binnen de dierentuin. Met deze bedoeling schreef men een brief aan het stadsbestuur om hiervoor toestemming te krijgen. ⁽⁴⁸⁾ Dit voorstel werd au sérieux genomen en er werd een delegatie naar Amsterdam gezonden om de organisatie van het museum met eigen ogen te zien. ⁽⁴⁹⁾ Het museum van de maatschappij had blijkbaar niet het succes dat men verwachtte; de voorstellen voor de afschaffing van het museum en de transformatie ervan tot een volière voor een collectie kleine vogels, zijn daar een bewijs van. De opgezette dierencollectie werd aangeboden aan het college van Melle, maar dat was niet van plan de gevraagde som te betalen, of het college was niet geïnteresseerd. ⁽⁵⁰⁾ De transformatie van het museum tot volière werd niet gerealiseerd wegens te hoge kosten voor de transformatie en het onderhoud van de collectie vogels. ⁽⁵¹⁾ Het natuurhistorisch museum van de maatschappij bleef behouden tot de ontbinding van de maatschappij in 1904.

4. Het belang van de dierentuin voor de landbouw

De dierentuin van Gent vormde meer dan enkel een park waar men naar exotische dieren kon gaan kijken; de maatschappij zette zich ook in voor de landbouwverbeteringen. Natuurlijk bleven deze verbeteringen beperkt, wat het uitvoeren op grote schaal betreft, maar men kan niet zeggen dat de maatschappij oogkleppen droeg en zich enkel inzette voor het eigenbelang. Er werden niet enkel experimenten uitgevoerd op viseieren, maar ook op eieren van kippen, waarbij deze proefnemingen een ware lust voor het oog van de talrijke bezoekers waren: "Eergisteren zijn talrijke kipjes van onder hunne schelp te voorschijn gekomen, ter groote verwondering van de bezoekers". ⁽⁵²⁾ Het gebruik van een broedmachine om vogeleieren uit te broeden vormde in de Gentse maatschappij geen uitzondering; ook in de Antwerpse dierentuin maakte men gebruik van een dergelijk toestel. ⁽⁵³⁾

Op voorstel van enkele leden van de maatschappij besloot het bestuur een tentoonstelling over pluimvee te houden. Ook hier werd verwezen naar het grote belang dat pluimvee kon hebben als een hulpbron voor de vooruitgang van de landbouw. ⁽⁵⁴⁾ Deze tentoonstelling hield een wedstrijd in voor kippen, konijnen, duiven en fazanten. Naast de belangstelling voor de voortplanting van het pluimvee en de vissen, zette de maatschappij zich ook in voor een succesvolle acclimatisatie van uitheemse schapen en geiten, die van enig nut zouden kunnen zijn voor de landbouw en de nijverheidsvoortgang.

De Graaf van Vlaanderen, erelid, liet duidelijk zijn bewondering blijken voor de gunstige resultaten die de maatschappij reeds had bereikt met de aanpassing van de angorageit aan ons klimaat en het belang van de ango-

(47) Museum voor Dierkunde, Diersoort Collectie, register 1, delen 1-3

(48) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), bestuursraadverslag, 6 juli 1860

(49) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), bestuursraadverslag, 17 nov. 1860

(50) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), bestuursraadverslag, 2 aug. 1895

(51) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ6(4), bestuursraadverslag, 10 april 1896

(52) *Gazette van Gent*, 11 juni 1854

(53) Baetens R.; *De roep van het paradijs, 150 jaar Antwerpse zoo*, Tielt, 1993.

(54) U.C.B.; Fonds Vliegende Bladen, IJ7(5), bestuursraadverslagen, 7 juli 1854-1 aug. 1854 *Gazette van Gent*, 5 juli 1854.

rawol voor de nijverheid. ⁽⁵⁵⁾ De acclimatisering van dieren, in het bijzonder met als doel domesticatie ervan, kreeg eveneens in de maatschappij van Londen ruime aandacht. Van bij de startperiode van de Londense zoo werd hierop de aandacht gevestigd door Sir Stamford Raffles, medestichter van deze maatschappij. ⁽⁵⁶⁾ De proefnemingen met betrekking tot de kunstmatige voortplanting van de vis maakten gunstige vorderingen, zodat de bestuursraad besloot een aanvraag voor een subsidie in te dienen bij het Ministerie van Binnenlandse zaken. ⁽⁵⁷⁾ Over het toekennen van deze subsidie werd verder niets meer vermeld.

Er werd op gewezen dat de gunstige voortplantingsresultaten die de maatschappij tot nu toe had bereikt, van groot belang en nut waren voor de landbouw en de dierkundigen. ⁽⁵⁸⁾ De aandacht die de maatschappij ontving voor haar inzet met betrekking tot verbeteringen op landbouwgebied, zouden ertoe leiden dat de raad een stap verder zette en een modelstal bouwde om er verschillende runderrassen te herbergen en deze dieren als voorbeeld te laten fungeren voor de talrijke boeren die de maatschappij op zondag kwamen bezoeken. ⁽⁵⁹⁾ Door de talrijke reacties op de initiatieven van de maatschappij, zou er in april 1858 een landbouwconferentie gehouden worden in de maatschappij met als doel het bewerkstelligen van verbeterde runderrassen in de veeteelt. ⁽⁶⁰⁾

5. Besluit

Het feit dat Gent in de 2de helft van de 19de eeuw de tweede universiteitsstad was en van de ingesteldheid van de Gentse burgerij en intellectuelen om een handje toe te steken bij de ontwikkeling van de wetenschap, hadden tot gevolg dat op 12 april 1851 de officiële akte werd ondertekend van de 'Maatschappij voor Natuurlijke Historie te Gent', een dierentuin die instond voor de vooruitgang van het zoölogisch onderzoek en het bevorderen van het stedelijk schoon ten dienste van de burgerij.

De maatschappij zou geen dierentuin genoemd kunnen worden als de collectie niet voldeed aan de eisen van een volwaardige dierentuin. Toch kan het begrip 'dierentuin' op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Een dierentuin voor mensen van de 21ste eeuw is een park waar men ernaar streeft de zeldzame en de met uitsterving bedreigde dieren te conserveren in een zo goed mogelijke nabootsing van hun leefmilieu en de bezoekers te wijzen op het belang van de verscheidenheid van de species, dit in tegenstelling met het beeld dat een 19de-eeuwse burger zich vormde van een dierentuin. Voor hem was een bezoek aan de dierentuin meer een vorm van bevredigen van nieuwsgierigheid, het bekijken van de grote en monsterachtige dieren. Maar ook de ordinaire dieren en vogels vonden een plaatsje in het dierenpark, waarbij de aandacht ging naar de schoonheid van het uiterlijk. De dierencollectie had een duidelijk over-

(55) *Gazette van Gent*, 27 juni 1855.

(56) Zuckerman S.; *The Zoological Society of London, 1826-1976 and beyond*, Londen, Academic press, 1976, pp.321-322.

(57) U.C.B.; *Fonds Vliegende Bladen*, 117(5), bestuursraadverslag, 19 juli 1855.

(58) *Gazette van Gent*, 3 aug. 1856.

(59) *Gazette van Gent*, 12 nov. 1857.

(60) *Gazette van Gent*, 1-2 feb. 1858.

U.C.B.; *Fonds Vliegende Bladen*, 116(4), verslag van de Algemene vergadering, 31 jan. 1858.

wicht van sierhoenders en graseters, niet enkel ten gevolge van de gemakkelijke verzorging, maar ook door de aandacht die aan deze dieren werd geschonken van buitenuit. Na de domesticatie van de dieren als hulpmiddel voor de belangen van de mens, zou er een andere vorm ontstaan, namelijk de dieren als 'gezelschapsdier' en pronkstuk. Deze evolutie werd ook duidelijk zichtbaar bij de verkoop van de dieren uit de dierentuin. De particulieren tonen interesse voor de kleurrijke soorten vogels (fazanten - eenden - zwanen - pauwen - parkieten en papegaaien). Niet enkel de levende kleurrijke dieren genoten de belangstelling van de burgerij, ook de koppen, hoornen en huiden vormden een geliefd object om de status van de burgerij te bevestigen. De dieren die in de tuin niet konden overleven, werden niet enkel gebruikt als sierobjecten; de maatschappij zette zich ook in voor de bevordering van de biologische wetenschap, waardoor er vele gestorven dieren werden afgestaan aan de universiteit voor anatomisch onderzoek. Na 1860 bleven de dieren binnen de tuin en kregen een plaatsje in het natuurhistorisch museum van de maatschappij. De wilde en exotische dieren waren eveneens vertegenwoordigd in de dierentuin, hoofdzakelijk om publiek te lokken.

De ondergang van de Gentse dierentuin kan te wijten zijn aan een verlies aan interesse van de burgerij of aan het feit dat de aanpak van de organisatie niet zozeer gebaseerd was op wetenschappelijk onderzoek, maar op het verwezenlijken van een ontspanningsplek voor de burgerij en daardoor haar grootste inkomsten zag verwateren. Andere zoölogische instellingen, ontstaan in de 19de eeuw, hadden zich veel eerder toegelegd op de wetenschappelijke onderbouw en hebben hierdoor hun voortbestaan weten te verzekeren.